

УДК 37.013.42

Н.С.Олексюк

ПОЗИТИВНА СПРЯМОВАНІСТЬ СІМЕЙНИХ ВЗАЄМИН ЯК ВАГОМИЙ ЧИННИК ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ СІМЕЙ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ

У статті проаналізоване поняття «сімейні взаємини», розкриті умови їх позитивної спрямованості та значення у життєдіяльності сімей військовослужбовців Збройних сил України.

Ключові слова: сім'я військовослужбовця, сімейні взаємини, взаємодія, позитивна спрямованість, життєдіяльність.

В статье проанализировано понятие «семейные взаимоотношения», раскрыты условия их позитивной направленности и значение в жизнедеятельности семей военнослужащих Вооруженных сил Украины.

Ключевые слова: семья военнослужащего, семейные взаимоотношения, взаимодействие, позитивная направленность, жизнедеятельность.

Актуальність проблеми. Сім'я – це така спільність людей, об'єднаних шлюбом, родинними зв'язками, різноманітними відносинами між чоловіком і дружиною, батьками і дітьми, між самими дітьми, між іншими членами сім'ї, які живуть разом і спільно ведуть господарство, моральною відповідальністю та взаємодопомогою [1, с.26]. Стабільна, добре функціонуюча сім'я дає змогу кожній особі, яка її складає, задовольняти такі потреби, як любов, емоційна близькість, розуміння і повага, визнання тощо. У такій сім'ї індивід має умови для самореалізації, самоствердження, збагачення й розвитку своєї особистості. Під структурою сім'ї розуміємо сукупність відносин між її членами, включаючи, крім відносин родинних, систему етичних відносин, систему влади і авторитету. Структура сім'ї визначає рольову взаємодію у ній (сукупність норм і зразків поведінки, які характеризують одного члена сім'ї в його відносинах з іншими його

членами). Основні види рольової взаємодії в сім'ї – це відносини подружжя (чоловік – дружина), батьків і дітей (мати/батько – дочка/син), батьків подружжя і подружжя (свекруха /свекор, теща/тесть – невістка/зять), братів і сестер. У сучасній сім'ї рольова взаємодія зазнала істотних змін, в першу чергу – за рахунок перерозподілу ролей між статями. У структурі сім'ї розрізняють структуру сімейних ролей, сімейні підсистеми і межі між ними, що є своєрідними механізмами, за допомогою яких сім'ї виконують свої функції, члени сім'ї взаємодіють між собою [4, с.39].

Сімейні взаємини, їх вплив на життєздатність та функціонування сім'ї лежать в основі багатьох робіт вітчизняних та зарубіжних вчених. Вивченню сім'ї як цілісної системи, із врахуванням взаємодії, що розгортається у трьох підсистемах – «чоловік-дружина», «батько-дитина», «дитина-дитина» присвятили свої праці О.Безпалько, А.Волкова, В.Гуров, І.Зверева, А.Капська, І.Козубовська, В.Постовий, А.Харчев. Подружні і дитячо-батьківські взаємини розглянуті у роботах М.Алексєєвої, Т.Буленко, А.Варги, В.Васютинського, Я.Гошовського, В.Ковальова, О.Пенькової, Л.Синютки. Сімейні взаємини у підсистемі «дитина-дитина» вивчали такі вчені як І.Зверева, М.Лавриченко, О.Киричук, Г.Лактіонова, М.Лукашевич, Л.Міщик, В.Сидоров, Т.Сущенко, І.Трубавіна та ін. Незважаючи на широкий науковий інтерес до проблем сімейних взаємин, вони і сьогодні залишаються малодослідженими та актуальними.

Мета статті – на основі аналізу поняття «сімейні взаємини» обґрунтувати їх значення для нормальної життєдіяльності сімей у цілому і сімей військовослужбовців збройних сил зокрема.

Сімейні взаємини здебільшого є офіційними за формою та неофіційними за змістом. Розрізняють взаємини зовнішні (між відокремленими об'єктами) і внутрішні (всередині кожного об'єкта, між його елементами) [2, с. 4]. У взаєминах кожна із сторін є причиною дій іншої сторони і наслідком попередньої. У взаємодії визначається ставлення однієї людини до іншої як до суб'єкта з власним внутрішнім світом, проте взаємодія може здійснюватися поверхово, не зачіпаючи оцінок людей [2, с. 4-5].

Взаємини – процес безпосереднього чи опосередкованого впливу об'єктів (суб'єктів) один на одного, що спричиняє їх взаємну обумовленість і зв'язок; виступає як інтегруючий фактор, що сприяє утворенню структур [2, с. 7]. Взаємини виникають тоді, коли люди постають перед необхідністю, або в них виникає бажання разом щось зробити, вирішити, обговорити, дізнатися, допомогти один одному чи кому-небудь, спів ставити і узгодити

свої сподівання й орієнтації. У таких випадках соціальні дії, направлені на вирішення життєвих проблем і протиріч та свідомо орієнтованих на відповідну поведінку людей стають взаємодією [2, с.11].

Соціальна взаємодія – взаємний вплив різних сфер, явищ і процесів, осіб або спільнот, який здійснюється за допомогою соціальної діяльності [5, с.21]. З іншого боку, соціальна взаємодія – це зусилля індивідів, спрямовані на досягнення впливу один на одного [5, с. 21]. У цьому випадку взаємодія реалізується через систему дій і викликає відповідну реакцію з боку оточуючих. У процесі її реалізується соціальна дія партнерів, відбувається взаємне пристосування дій кожного з них, однакостайність у розумінні ситуації, усвідомленні її смислу дій, певний ступінь солідарності між ними.

Види соціальної взаємодії класифікують:

- за кількістю суб'єктів взаємодії: між двома людьми, між індивідом і групою, між групами;
- за характером взаємовідносин суб'єктів взаємодії: односторонні та двосторонні, солідарні (узгоджені) та антагоністичні (ворожі);
- за терміном: короткочасні й довгочасні;
- за наявністю (відсутністю) організованості: організовані та неорганізовані;
- за свідомістю взаємодії: усвідомлені та неусвідомлені;
- за «матеріальністю» обміну: інтелектуальні (ідейні), почуттєві (емоційні) та вольові [3, с. 431].

Соціальна взаємодія буває випадковою, тимчасовою і стійкою, приватною і публічною; особистісною і речовою; формальною і неформальною. Одним із виявів соціальної взаємодії є зв'язок. Соціальний зв'язок – соціальна дія, що виражає залежність і сумісність людей або груп. Соціальні зв'язки є об'єктивними, залежать від соціальних умов, у яких живуть індивіди. На особливість соціального зв'язку впливає різке збільшення чи зменшення чисельності його учасників на основі прямого обміну, моральних принципів добросусідства. Він може виявлятися у формі соціального контакту і соціальної взаємодії. За соціальної взаємодії відбувається обмін діями. Системи дій обох суб'єктів споріднені між собою, дії кожного з них скоординовані, відновлювані, взаємний їх інтерес стійкий. Соціальна взаємодія є одним із джерел суспільних явищ, оскільки завдяки їй поведінка людини стає соціальною дією [2, с. 14-16].

На основі аналізу теоретико-методологічних підходів до

вивчення соціальних взаємин у процесі життєдіяльності сім'ї, можна констатувати, що:

- різні етапи розвитку подружніх стосунків характеризуються різним рівнем сумісності партнерів і мають певні особливості. У період зародження подружніх взаємин головним є афективний компонент взаємодії. У партнерів з більш тривалим стажем сумісного життя, спілкування як базові виступають когнітивний та поведінковий компоненти взаємодії;

- в шлюбно-сімейній взаємодії самореалізація особистості опосередковується когнітивними та афективними складовими самосвідомості, які утворюють триаду: самооцінка, очікувана оцінка та оцінка партнера;

- у період взаємного пристосування один до одного і до умов подружньої взаємодії з'являються суперечності у взаємсприйманні партнерів;

- процес адаптації членів сім'ї виступає певною мірою рушійною силою особистісних змін, характеристикою успішності процесу становлення сім'ї [4, с.6-8].

У найбільш загальному вигляді сімейні взаємини можна розглядати як організацію спільних дій членів сім'ї, яка дозволяє їм реалізувати будь-які загальні плани. Позитивні взаємини у сім'ї здавна розглядались як одна з найважливіших передумов її стабільності та сімейного щастя. Порушення міжособистісних сімейних взаємин відіграють суттєву роль у життєдіяльності сім'ї у цілому та кожного її члена зокрема. У ході сімейних взаємин відбувається взаємне пристосування дій членів сім'ї, реалізується однаковість у розумінні ситуації, усвідомленні змісту дій, досягається певний ступінь солідарності між ними [5, с.22].

У забезпеченні нормальної життєдіяльності сім'ї військовослужбовця Збройних сил України сімейні взаємини відіграють визначальну роль, оскільки для більшості військовослужбовців сім'я служить компенсуючим чинником у професійній діяльності і відіграє роль емоційного притулку. Специфіка професійної діяльності, пов'язана з військовою службою, спричинює обмеження соціальних контактів членів сім'ї (велика частина сімей військовослужбовців функціонує у відносній ізоляції від цивільного суспільства – віддалених від населених пунктів військових гарнізонах, або в умовах нерозвиненої інфраструктури); обмеження можливостей сім'ї в якісній освіті дітей (через часті переїзди сім'ї на нове місце служби і пов'язаною з ними адаптацією дітей до нових колективів однолітків, навчальних програм, тощо), у кваліфікованому медичному

обслуговуванні, у повноцінному відпочинку та спільному проведенні дозвілля. До особливостей професійної діяльності військовослужбовців збройних сил слід віднести також постійний ризик для життя і здоров'я, можливість застосування зброї при виконанні службових обов'язків і інші, які, хоч і опосередковано, але впливають на взаємини у сім'ї, її життєдіяльність, здатність вирішувати назрілі проблеми.

Усталилася думка, що кожна сім'я має притаманний лише їй одній індивідуальний стиль сімейних взаємин. Дослідження стилю взаємин у сім'ї передбачає, насамперед, їх класифікацію. Більшість існуючих типологій сімей розроблена на основі виявлених особливостей спілкування і міжособових взаємин у сім'ї, які зумовлюють певну взаємодію членів родинної групи і властиві тільки їй способи впливу подружжя один на одного і на дітей.

На цій основі сім'ї умовно поділяють на кілька полярних типів: за ступенем включення членів родини в сімейні стосунки, їх емоційної духовної єдності розрізняють суперінтегровані, згуртовані (інтегровані) і роз'єднані (деінтегровані) сім'ї; за характером психологічної й ціннісно-орієнтаційної єдності виділяють гармонійні (природно і штучно гармонійні) і дисгармонійні сім'ї; за ознакою комунікативних установок членів родини розрізняють корпоративні (прагматичні) і альтруїстичні типи сімей; за кількістю і характером комунікативних зв'язків розрізняють відкриті і закриті сім'ї; залежно від адаптивних ресурсів сім'ї, її здатності пристосовуватися до мінливості умов життя виділяють гнучкі і інертні (консервативні) сім'ї; за характером розподілу влади розрізняють сім'ї єдиновладні (авторитарні) і демократичні [3, с. 430-432].

Класифікація сімей за наведеними ознаками дещо умовна. У житті звичайно трапляються змішані типи сімейних взаємин, у яких взаємини характеризуються поєднанням різних ознак у певному співвідношенні.

Аналіз сімейних взаємин дозволяє виділити їх два основних види: функційно-рольові та емоційно-міжособистісні. Функційно-рольові соціальні взаємини виникають у сфері пізнання, предметно-практичної і духовно-практичної діяльності. Для ідеальних функційно-рольових взаємин необхідна вербалізація і чітке формулювання, свідоме прийняття членами сім'ї способів досягнення мети. Емоційно-міжособистісні соціальні взаємини виникають, насамперед, у сфері спілкування і мають за мету задовільнити потреби суб'єктів у емоційному контакті. Ця ціль, як правило, не потребує вербалізації [3, с. 426-428]. У сімейному житті

обидва види соціальних взаємин тісно пов'язані.

Поведінка членів сім'ї у соціальних взаєминах та їх продуктивність у більшості залежить від ряду факторів. Усі фактори можна об'єднати у дві основні групи: екзогенні (які ідуть з боку суспільства і армії) і ендогенні (з боку сімейних взаємин). Серед екзогенних чинників виявляються проблеми матеріального положення сім'ї, умови культурного розвитку, відпочинку, характер роботи військовослужбовця, працевлаштування дружини, які в цілому формують ендогенні чинники, що виникають на макросоціальному рівні функціонування сім'ї і зачіпають міжособові відносини її членів [1, с. 26].

Основним фактором, який зумовлює характер взаємин і взаємодії в усіх ланках сім'ї, є ставлення подружжя один до одного та батьківські установки щодо дітей. У працях ряду науковців виділено чотири типи ставлення [5, с. 24]: прийняття – неприйняття; взаємодія – уникнення контактів; визнання свободи активності – надмірна опіка; повага до прав кожного в сім'ї – надмірна вимогливість. Позитивні типи ставлення – прийняття, взаємодія, свобода активності, повага до прав кожного – забезпечують партнерські стосунки та егалітарний устрій життя сім'ї. Виникнення порушень у сімейних взаєминах, як правило, пояснюється наявністю значної дистанції між членами родини, пов'язаної з прагненням уникнути контакту, неприйняттям особистості партнера або надмірною емоційною зосередженістю на ньому, що виявляється в опіці, захисті, надмірній вимогливості та спробі будь-що підігнати його під уявлюваний образ чоловіка, дружини або дитини. У взаєминах подружжя в період першої фази сімейного життя часто виникають негаразди, пов'язані з надмірною емоційною зосередженістю на партнерові, щільною опікою його і жорсткою вимогливістю щодо образу чоловіка чи дружини. Це саме простежується нерідко і в сім'ях з однією дитиною, на якій сфокусовані всі почуття й турботи батьків. У пізніших фазах подружнього життя та в його кризові періоди джерелом сімейних чвар частіше виступає емоційна дистанція.

Окрім ставлення членів сім'ї один до одного, серед основних факторів сімейних взаємин варто виділити:

- особистісні характеристики членів сім'ї: сформованість соціальних установок на себе як суб'єкта взаємодії, на позитивне ставлення до інших членів сім'ї, до взаємин як цінності; сформованість комунікативних умінь [1, с.27];

- взаємопізнання і узгодження індивідуальних ціннісних орієнтацій кожного з них, формування на їх основі

загальносімейних цінностей. При цьому мають значення не лише схвалення й прийняття загальносімейних цінностей, а й ставлення кожного з членів подружжя до ціннісних орієнтацій партнера. Виділено такі варіанти ставлення [1, с.28]:

1) один із членів подружжя намагається дізнатися про ціннісні орієнтації іншого, а також ціннісні орієнтації його батьків, але не приймає їх, визнаючи лише свої;

2) члени подружжя взаємотолерантні до ціннісних орієнтацій один одного, визнають їх рівноправність, але не прагнуть до створення спільної системи цінностей;

3) члени подружжя схильні до схвалення і прийняття майже всіх цінностей один одного, значно змінюючи при цьому власні системи цінностей;

4) подружжя формує спільну систему цінностей, визнаючи при цьому право кожного на індивідуальні ціннісні орієнтації, але зберігаючи пріоритет загальносімейних орієнтацій.

Розбіжності в системах ціннісних орієнтацій подружжя можуть служити підґрунтям для багатьох сімейних конфліктів, зокрема таких, як конфлікт сімейних ролей чи боротьба за лідерство в сім'ї;

5) наявність комунікативних проблем – таких ситуацій в житті сім'ї, коли: існує певна потреба в будь-кого з членів сім'ї; задоволення цієї потреби залежить від дій іншого члена родини; передача членом сім'ї, в якого є потреба, певної інформації (прохання, натяк) неможлива через ті чи інші психологічні особливості даної особи; потреба зберігається, хоча її неможливо задовольнити [4, с. 93].

Для попередження порушення сімейних взаємин необхідно знати про етапи розвитку комунікаційної проблеми: інформаційно-дефіцитний етап на цьому етапі має місце незадоволена потреба, залежність її стану і неможливість комунікації, сутність якої полягає в тому, що індивід подумки звертається до іншого, а точніше, до свого уявлення про нього з проханням, вимогою, натяком, вислуховує його відповідь; етап заміщувально-викривленої комунікації, коли член сім'ї намагається донести свою потребу, але через неможливість виразити це прямо шукає засоби легалізувати прохання чи вимоги; поведінково-комунікаційний етап – член сім'ї з незадоволеною потребою переходить до маніпулювання щодо сім'ї з метою створення ситуації, яка дасть йому змогу задовольнити цю потребу [4, с.96].

До чинників порушення комунікації в сім'ї відносять:

1) переобтяження комунікації побічними функціями (наприклад, у тому випадку, коли повідомлення, окрім основної –

передачі інформації, виконує допоміжні функції);

2) порушення уявлень про адресат комунікації (викривлене уявлення про члена сім'ї може бути серйозним бар'єром у взаєморозумінні) [4, с.105].

Отримані в ході ряду досліджень дані про характер взаємин батьків і дітей підтвердили наявність різних, часто протилежних, типів взаємодії у системі «батьки-діти»:

– *позитивні взаємини, які характеризуються стійким емоційним контактом між дітьми і батьками, майже повною відсутністю конфліктів;*

– *амбівалентні взаємини, що відрізняються суперечливістю, непослідовністю, чергуванням близьких контактів з відчуженістю і конфліктами;*

– *негативні взаємини, пов'язані з частими і гострими конфліктами, що призводять до повного порушення емоційного контакту між батьками і дітьми [2, с.16].*

Спостереження показали, що на характер взаємин між дітьми шкільного віку і їхніми батьками впливають такі фактори як: особливості особистості батька і матері (екстраверти-інтроверти, упевнені-непевнені, тривожні) і форм їх поведінки (емоційне включення чи відкидання дитини, адекватне чи неадекватне відображення ситуації); особливості особистості дитини (тривожність, непевненість, комунікативні труднощі) і форм її поведінки (неадекватне відображення ситуації тощо); психолого-педагогічна компетентність і рівень освіти батьків; морально-емоційна атмосфера в сім'ї; засоби виховного впливу, які застосовуються батьками та іншими дорослими; ступінь включеності дитини в життєдіяльність і проблеми сім'ї; врахування актуальних потреб дитини і ступені їхнього задоволення в сім'ї [2, с. 44].

Для визначення впливу сім'ї на процеси виховання і соціалізації дитини вагомими є види сімейних взаємин – характерні прояви відносин в сім'ї, які суттєво впливають на стосунки та виховання дітей. Виділяють такі види сімейних взаємин у системі «батьки-діти»:

1) диктат – домінуюча позиція одного з батьків, яка виявляється у жорстких вимогах, правилах, наказах, насильстві, погрозах і інших засобах впливу на членів сім'ї;

2) опіка – надмірна увага до дитини, яка звільняє її від труднощів, позбавлення від «лишніх» вимог та турбот, хвилювань. Опіка стримує розвиток дитини, формує особу, непристосовану до труднощів, самостійних дій, вчинків та рішень;

3) мирне співіснування – позиція, як правило освічених батьків, які дотримуються принципу: діти повинні рости самостійними, незалежними, розкутими, вільними. У таких сім'ях батьки живуть своїм життям, діти – своїм;

4) співробітництво – взаємини батьків і дітей на рівних. За такої взаємодії існує баланс любові, поваги і вимогливості до дитини (і до інших членів родини). Таким чином, позитивним для функціонування, розвитку сім'ї та її життєдіяльності у цілому є співробітництво між її членами, яке найчастіше проявляється в благополучних сім'ях [2, с.67-68].

На сьогоднішній день актуальною є модель сімейних взаємин, побудована вченими на основі аналізу типових помилок, яких припускаються батьки у процесі виховання дітей. Основні положення цієї моделі такі: усі члени сім'ї, включаючи дитину, рівноправні; кожен володіє автономією, має право сам вирішувати, як йому краще вчиняти; кожен може і вміє висловлювати словами позитивні і негативні почуття, які він відчуває в даний момент стосовно інших членів сім'ї; сімейна рада має тільки «дорадчий» голос; кожен може прийняти чи не прийняти його; батьки радяться зі своєю дитиною; члени сім'ї не дають негативних оцінок одне одному, а вислуховують те, що говорить інший, намагаючись адекватно сприйняти його думки і почуття; члени сім'ї уникають моральних штампів, розповідають про себе, свої труднощі, особисте життя; усі хвалять добрі справи і гарні вчинки; у сім'ї панують довіра, повага, терпляча любов, увага до світу переживань рідної людини, звичними є душевні розмови на будь-які теми [2, с. 88-89].

Висновки. Отже, взаємини в межах сім'ї відіграють важливе значення у процесі її функціонування. Взаємини відбуваються у підсистемах «чоловік-дружина», «батько-дитина», «дитина-дитина». На стиль сімейних взаємин впливають: особистісні характеристики членів сім'ї; взаємопізнання і узгодження індивідуальних ціннісних орієнтацій кожного з них та формування на їх основі загальносімейних цінностей; наявність комунікативних проблем.

Перспектива. Актуальність проблеми зумовлює потребу у подальшому дослідженні явища сімейної взаємодії, типів взаємин та умов, у яких вони відбуваються.

Список використаних джерел

1. Банник Л. В. Причини та шляхи подолання подружньої дисгармонії // Журнал для батьків. – №2. – 2000. – С. 26-29.
2. Кравченко Т. В., Трубавіна І. М. Допомога у вихованні дітей: Методичні рекомендації для соціальних працівників. – К., 2005. – 100 с.
3. Ноздріна О.В. Порушення функціонування сім'ї як сучасна соціально-психологічна проблема в Україні // Вісник Львівського Університету: Зб. наук. пр. Серія: Філософські науки. – Вип. 3. – Львів, 2001. – С. 425–432.
4. Трубавіна І. М. Соціально-педагогічна робота з неблагополучною сім'єю. Навчальний посібник. – К., 2002. – 132 с.
5. Якубова Ю. М., Кушаков В. Ю., Московська М. М. Сучасна родина: її проблеми та реалії // Журнал для батьків. – №1. – 1999. – С. 22-27.

In the article a concept is analysed «domestic mutual relations», exposed terms them positive orientation and value in the vital functions of families of servicemen of Military Powers of Ukraine.

Key words: family of serviceman, domestic mutual relations, cooperation, positive orientation, vital functions.

Отримано 20.04.2009

УДК 373.5.016:811.112:159.9

Л.А.Онуфрієва

КАТЕГОРІЯ СПІЛКУВАННЯ В СИСТЕМІ МІЖСОБИСТІСНОЇ І МІЖГРУПОВОЇ ВЗАЄМОДІЇ (НА МАТЕРІАЛІ ОВОЛОДІННЯ ІНОЗЕМНОЮ МОВОЮ)

Стаття розкриває проблему категорії спілкування в системі міжособистісної і міжгрупової взаємодії на основі оволодіння студентами іноземною мовою.

Ключові слова: категорія спілкування, міжособистісна і